

ИВАНА М. МИЛОВАНОВИЋ

Факултет спорта и физичког васпитања Универзитета у Новом Саду

ivana.milovanovic@fsfvns.edu.rs

ORCID: 0000-0001-9724-349

АЛЕКСАНДРА ТЕРЗИЋ

Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ

a.terzic@gi.sanu.ac.rs

ORCID: 0000-0002-0272-696X

Свакодневица жена у подељеном граду: Пример Бошњакиња у Косовској Митровици

У раду су приказани резултати теренског истраживања свакодневице жена бошњачке националности у етнички подељеном граду, Косовској Митровици. Истраживање је реализовано у два циклуса, 2011. и 2018. године, применом полу-структурисаног интервјуа разговарано је са двадесет жена и девојака на теме попут услова живота, породичних (партнерских и родитељских) релација, слободног времена, као и перцепције безбедности. Резултати указују на то да је свакодневица жена редукована на рутинизоване обрасце понашања, кретања у оквиру унапред предвиђене путање (безбедносно нижег ризика), дружења са припадницама своје или спорадично суседима-припадницима неке друге етничке заједнице у „контролисаним“ и/или кућним условима. Основни је закључак да су припаднице етничке (бошњачке) мањине двоструко маргинализоване у односу на припаднице већинских етничких група (српске и албанске), због чега су негативне карактеристике свакодневице присутне у конфликтним и поларизованим друштвеним околностима код етничких мањина још очигледније.

Кључне речи: свакодневица, Бошњакиње, подељени град, Косовска Митровица

Some Characteristics of Daily Life of Women in a Divided City: Bosniac Women in Kosovska Mitrovica

This paper presents the results of an exploratory field study on the everyday lives of women of Bosniak ethnicity in the ethnically divided city of Kosovska Mitrovica. The research was conducted in two cycles, in 2011 and 2018, using semi-structured interviews with twenty women and girls. The interviews focused on topics such as living conditions, family relationships (including those with partners and parents), leisure time, and perceptions of safety. The findings indicate that women's daily lives are reduced to routinized patterns of behavior, movement within predefined paths (perceived as lower-risk), and social interactions primarily limited to members of their ethnic group or, occasionally, with neighbors from other ethnic communities in "controlled" or household settings. The main conclusion is that women from the Bosniak minority are doubly marginalized compared to women from the majority ethnic groups (Serbian and Albanian), which makes the negative features of everyday life in conflict-ridden and polarized social contexts even more evident in the case of ethnic minorities.

Keywords: everyday life, Bosniak women, divided city, Kosovska Mitrovica

УВОД¹

Свакодневни живот, етнички сукоби и постконфликтно окружење, иако у друштвеним и хуманистичким наукама идентификовани као засебне целине проучавања, у једном делу српског друштва имају своју тачку сусретања: етнички подељени град Косовску Митровицу (Aritonović 2011; Milovanović 2016; Borch 2017; Pavlović 2020). Пратећи теоријска промишљања аутора, испоставља се да подела Косовске Митровице садржи обележја граничних, односно подељених градова. Реч је о просторима који се налазе на пресеку етничких, верских или идеолошких линија поделе, односно симболичких и реалних пројекција различитих актера који полажу право на исти простор (Kotek 1999; Pavlović 2020). У таквим градовима, линије поделе нису искључиво физичке, већ се дубоко усађују у колективну свест и ис-

¹ Научни рад је резултат рада у оквиру пројекта број: 451-03-136/2025-03/200172 који финансира Министарство науке и технолошког развоја и иновација Републике Србије.

пољавају кроз свакодневне друштвене праксе. Косовска Митровица представља изразит пример такве друштвене и просторне фрагментације јер је подела града утицала на готово све аспекте друштвеног живота – од политичких и културних, до институционалних и урбанистичких (Castan Pinos 2016; Milovanović 2016; Borch 2017; Pavlović 2020). Посебно је значајан постконфликтни контекст поменуте поделе: отворени конфликт трансформисан је у домен борбе за симболичку и политичку доминацију, у којој су дубоке друштвене поделе и даље присутне (Björkdahl & Gusic 2013; Gusic 2020; Milovanović 2018; Pavlović 2020). Током две и по деценије дугог постратног периода тај град био је просторни оквир различитих турбулентних друштвено-политичких и безбедносних криза, временом трансформисаних од отворених етничких сукоба, преко сукоба ниског интензитета, до тренутног/привидног стања мира и интеграције севера покрајине у институционални оквир под управом привремених институција у Приштини.

Досадашња истраживања свакодневице жена у постратним околностима, кроз консултације са представницима цивилног друштва, као и у директним разговорима са женама из подручја погођених конфликтима, најчешће су обухватала питања родне равноправности, конструкције мушкости обликоване и одржаване конфликтом, патријархалност, милитаризам, насиље и питања безбедности (Rees & Chinkin 2015). Бери наводи да, иако жене несразмерно трпе тешке последице оружаних сукоба, укључујући губитак мушких сродника, сексуално насиље, безбедносне и имовинске ризике, као и економску несигурност, приморавајући их често на преузимање улоге *сћубова* породице, теренска истраживања показују да такве околности могу представљати и катализаторе друштвених промена, нарушавајући традиционалне норме и отварајући простор за еманципацију жена и њихово репозиционирање у јавном животу (Berry 2018; Hughes & Tripp 2015).

Етнички конфликт² и његове дуготрајне последице оставили су

² Након распада СФР Југославије почетком 1990-их година, долази до значајних уставних и политичких промена у држави. Наиме, Устав Србије из 1990. године укинуо је статус аутономних покрајина, чиме је смањен ниво аутономије који су ове покрајине уживале према Уставу из 1974. године. То је изазвало снажно незадовољство код албанског становништва на Косову и Метохији, које је ситуацију доживело као укидање стечених права и почетак репресије, те је условило интензивирање етничких тензија. Формирају се паралелне институције, јачају политичке странке које се залагају за пуну независност Косова и формира се Ослободилачка војска Косова (ОВК), а почињу и директни оружани сукоби који доводе до масовног расељавања албанског становништва и хуманитарне кризе. Међународна заједница интервенише као посредник у решавању кризе, а неуспешни преговори у Рамбујеу (1999) доводе до НАТО агресије на СР Југославију

дубок траг на свакодневицу жена у Косовској Митровици, упркос томе што оне нису биле директно укључене у ратне сукобе. Уважавајући полазиште да су рат, криза и свакодневни живот родно означени феномени (Blagojević 1995, 182), у овом раду фокусирали смо се на начине на које жене различитих генерација и животних положаја обликују своје свакодневне праксе у специфичном, етнички и институционално подељеном урбаном окружењу. Ово истраживање представља наставак претходног истраживања из 2011. године (Milovanović 2016), у оквиру којег је спроведено теренско прикупљање података кроз полу-структурисане интервјуе са припадницама више етничких заједница. У овом раду анализирају се подаци добијени како у првом тако и другом истраживачком циклусу реализованом 2018. године, с фокусом на искуства Бошњакиња – етничке мањине у оба дела града. Истраживање је обухватило двадесет полу-структурисаних интервјуа са женама и девојкама које живе у јужном и

Куманову резултирао је повлачењем снага СРЈ и успостављањем контроле Уједињених нација и КФОР-а на територији Косова и Метохије, у складу са Резолуцијом Савета безбедности УН 1244. Дејством УНМИК-а успостављене су привремене институције косовске самоуправе, што доводи до једностраног проглашења независности Косова 17. фебруара 2008. године, а Република Србија означава овај акт нелегитимним и директним кршењем међународног споразума. Под покровитељством Европске уније започети су интензивни преговори Београда и Приштине, што је резултирало потписивањем Бриселског споразума 2013. године (Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа) чиме је започет процес интеграције српског народа у институционални систем самопроглашеног независног Косова, и постепене демонтаже институција Републике Србије на територији Косова и Метохије. Ипак, одредбе овог споразума до данас нису у потпуности спроведене. Уследили су Споразум о правосуђу (2015), Споразум о телекомуникацијама (2015/2016), Споразум о осигурању (2016), Вашингтонски економски споразум (2020). Бројне једностране одлуке привремених приштинских власти довеле су до знатног погоршања односа. Почетком новембра 2022. године, након спорења око пререгистрације возила и одбијања Приштине да формира Заједницу српских општина, уследило је масовно повлачење Срба из институција на северу Косова – укључујући полицију, судство и локалне администрације. Тиме је формално прекинут процес њихове интеграције, што је довело до институционалног вакуума, а потом и до убрзаног увођења албанских кадрова у институције на северу. Нови, Охридски споразум - Споразум о путу ка нормализацији односа (2023) није имао већих ефеката, јер је убрзо уследила једнострана Одлука о забрани промета динара и укидање платног промета са Србијом (2024), те Забрана увоза прехранбених производа из централне Србије (2024), чиме је егзистенција српског народа на овом простору доведена у питање. Ситуација се континуирано погоршава, а до сада интервенције међународне заједнице нису имале значајнијег ефекта у нормализацији политичких односа. Ради дубљег разумевања друштвено-политичког контекста на Косову и Метохији, видети: Aritonović 2010; Hondus 2007; Zdravković 2005; Milovanović 2016; Proković 2022.

северном делу Косовске Митровице. Циљ је био да се прикажу континуитет и промене у њиховој свакодневици током периода између два истраживачка циклуса, као и да се расветле начини на које фактори попут етничке припадности, рода, социоекономског положаја и просторне сегрегације утичу на њихове животне стратегије. Анализа је обухватила више аспеката њиховог свакодневног живота, укључујући перцепцију безбедности, услове становања, породичне и партнерске односе, родитељске улоге и облике провођења слободног времена. С обзиром на интензивне институционалне промене подстакнуте применом Бриселског споразума из 2013. године, као и поновно пооштравање друштвено-политичких околности након 2022, у раду су представљени искључиво подаци који се односе на период до 2018. године. Анализа је, стога, постављена у дијахроној перспективи како би се уочиле промене настале у интервалу између две фазе теренског рада.

ПРОСТОРНА РАСПРОСТРАЊЕНОСТ БОШЊАЧКЕ ЕТНИЧКЕ ГРУПЕ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ

Општина Косовска Митровица налази се на северу Косова и Метохије. Смештена је на јужном току реке Ибар и у просторно-функционалном смислу до јуна 1999. године представљала је јединствено урбано подручје. Због интензивирања српско-албанских сукоба што је изазвало хуманитарну кризу на територији Косова и Метохије, долази до међународне интервенције која је резултирала НАТО агресијом на СР Југославију 1999. године. Након тога територија Косова и Метохије бива стављена под контролу Уједињених Нација и КФОР-а, а Косовска Митровица почиње да функционише као урбана средина формално састављена од етнички одвојених делова града, где река Ибар представља природну границу разграничења. Такво просторно и етничко разграничење пратила је, након самопроглашења независности Косова 2008. године, и промена назива града (Митровица), и административна подела на општину Северна Митровица у којој већинско становништво чине Срби и општину Јужна Митровица коју насељава албанско становништво у апсолутној већини (Vukočić & Milinčić 2020; Ničić 2022).³ Већи део административних и јавних обје-

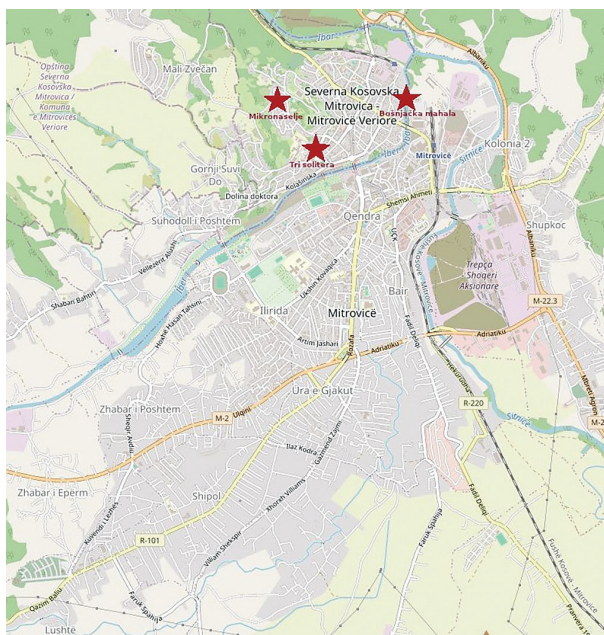
³ Република Србија у складу са званичним ставом о територијалном интегритету и уставно-правном положају Косова и Метохије формално не признаје промену назива града и административно раздвајање Косовске Митровице на две општине Северну и Јужну Митровицу, спроведено у оквиру привременог косовског самоуправног система, иако је она као таква начелно прихваћена од стране међуна-

ката до поделе града био је смештен у јужном делу Косовске Митровице, због чега су услед дуготрајних етничких тензија животни услови других етничких заједница, концентрисаних у северном делу града, значајно отежани. Почевши од 2000-их година, северни део града убрзано се развија како би се компензовале недостајуће административне, едукативне и културне функције урбаног подручја, чиме северни део Косовске Митровице постаје и симболички центар српског народа на Косову и Метохији (Vukočić & Milinčić 2020), све до новембра 2022. године када су се Срби повукли из локалне администрације и осталих јавних установа које функционишу у оквиру институционалног система самопроглашеног Косова.

Етничке мањине присутне на подручју Косовске Митровице – Бошњаци, Турци, Горанци, Роми и други, заступљене су у оба дела етнички подељеног града. Када је реч о северном делу Косовске Митровице, албанско становништво је углавном сконцентрисано у етнички мешовитим квартовима: „Три Солитера“, потом „Микронасеље“, као и „Бошњачка махала“ (Derens 2009, 170; Pavlović 2016, 14, Milovanović 2016). Дубини анимозитета између Срба и Албанаца доприноси језичка баријера, која је уз верске и културолошке разлике продубила међусобне противуречности на пољу етничке идентификације, па се у идентитетском самоодређењу поставља став да бити Србин на Косову и Метохији суштински значи „не бити Албанац“, док бити Албанац подразумева „не бити Србин“ (Zdravković 2005, 18; Milovanović, 2016, 32; Pavlović 2016, 36). Самим тим, статус Бошњака у односу на већинске групе може се двојако тумачити, имајући у виду да се њихова професионална идентификација усмерава на албанску, док их језичка припадност усмерава на српску етничку групу. Изаови свакодневног живота бошњачког становништва ретко се узимају у обзир у научно-истраживачком и активистичком погледу организација цивилног друштва, услед чега поменуто становништво бива готово не приметно у оба дела подељеног града. Знатнија концентрација бошњачког становништва у северном делу града често је директна последица непознавања албанског језика, због чега се одређени број Бошњака заједно са српским

Приштине. Оваква подела јавља се у доступним демографским статистикама и извештајима УНДП-а и ОЕБС-а, док званични статистички подаци Републике Србије за ово подручје нису прикупљани од пописа из 1991. године. Употреба термина „Северна Митровица“ у овом раду није нормативног, већ искључиво функционалног и аналитичког карактера, без намере да се прејудуцира правни статус поменуте просторне јединице.

становништвом преселио из јужног у северни део града. Бошњачко становништво се из безбедоносних разлога све чешће одлучује за иселење на југ општине где су безбедоносни ризици знатно мањи, и то чине махом оне породице које добро познају албански језик.

Слика 1. Етнички мешовити квартави у северном делу Косовске Митровице

Извор: *openstreetmap.org*

Бошњачко становништво у Косовској Митровици одувек је представљало мањинску заједницу, а већи број Бошњака забележен је након 1971. и 1981. године када се одређени број бошњачког становништва доселио у град, након чега следи постепено смањење бројности те етничке групе. Према подацима о насељености урбаног језгра Косовске Митровице (као целине) из ранијих периода (1961–1981) уочава се да бошњачко становништво насељава углавном уско градско језгро (74,6– 91,4%), док је концентрација тог становништва у околним селима далеко мања. На територији Јужне Митровице, према попису из 2011. године (Agencija za statistiku Kosova, 2018) живело је свега 416 Бошњака, од чега 275 жена и 141 мушкарца, што индиректно указује на присуство етнички мешовитих бракова. О дистрибуцији поменуте популације на територији Косовске Митровице северно од Ибра не постоје прецизни подаци, али се

процењује да ту живи око 1 000 Бошњака. Подаци пописа спроведеног 2024. године, указују на одређене промене у етничкој структури Косовске Митровице, а пошто је становништво северног дела града бојкотовало и овај попис дата је оквирна процена коју треба узети са резервом. Доступни подаци показују да на територији Косовске Митровице живи укупно 72 662 становника, од чега у Јужној Митровици 64 742 становника са апсолутном албанском већином (96,8%) и малом бошњачком заједницом са свега 278 становника (182 жене). У протеклој деценији број Бошњака је знатно редукован, са присутном доминацијом женског становништва (65,5%), која слично као и код изразито малог броја Срба (18) који је задржао у том делу града (међу којима чак 90% чине жене), указује на присуство етнички мешовитих бракова. С друге стране, на подручју Северне Митровице, процењено је да живи око 360 Бошњака, уз нешто равномернију полну дистрибуцију, са око 189 жена (52,5%) (Agencija za statistiku Kosova, 2024) (Табела 1).

На основу података о становништву⁴ очигледна је тенденција да територија Косовске Митровице јужно од Ибра постепено постане етнички чиста албанска средина (уз присуство малог броја муслиманског становништва: Турака, Горанаца, Рома, Ашкалија, Египћана и Бошњака), док је подручје северног дела Косовске Митровице све време етнички плурална средина. Бошњачко становништво, иако малобројно, подједнако је присутно у оба дела града. Наизглед потпуно интегрисано у шире друштвене токове, поменуто становништво се, такође, суочава са изазовима свакодневног живота који су, између осталог, условљени местом становања, на шта указујемо овим радом.

⁴ Анализе промена у кретању становништва на територији Косова и Метохије указују на динамичан раст и крупне промене у етничкој структури, које се огледају у константном порасту албанског становништва (са око 93% укупне популације) и изазито смањење неалбанског становништва (7%). Српско становништво на северу покрајине присутно је у 183 насеља општина Звечан, Лепосавић, Зубин Поток и северна Косовска Митровица (око 60 000 Срба), а присутно је и у 50 насеља на југу покрајине (у Метохији, централном Косову, на Шар-планини и Косовском Поморављу, са око 89 000 Срба). Бошњачко становништво у већем броју живи на територији општина Призрен, Драгаш, Пећ и Исток (Milosavljević, Medojević & Valjarević 2023).

Табела 1. Демографска статистика општине Косовска Митровице – етничка припадност

	Укупно	Албанци	Срби и Црногорци	Бошњаци и Муслимани	Роми и Ашкалије
2024 ¹	7920 ¹ +64742 ²	1489 ¹ +62693 ²	5594 ¹ +18 ²	360 ¹ +278 ²	30 ¹ +1384 ²
2018 ²	29460 ¹ +71909 ²	4900 ¹ +69497 ²	22530 ¹ +14 ²	1000 ¹ +416 ²	240 ¹ +1075 ²
2018 ⁷	12153 ¹ +69248 ²	-	-	-	-
1991 ³	104885	82837	10698	3157	4374
1981	105322	66528	27929	4519	4330
1971	90968	52285	32637	2607	1305
1961	59913	34481	21533	710	-
1948	13901	7500	5540	231	-

1. Процена броја и етничког састава становништва Северне Митровице.

2. Процена броја и етничког састава становништва Јужне Митровице

¹ Агенција за статистику Косова, АСК, 2018 и 2024. <https://ask.rks-gov.net/>

² Подаци Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), 2018.

³ Републички завод за статистику ФНР Југославије, Подаци пописа становништва 1948-1991.

СВАКОДНЕВИЦА, ПРОСТОР И РИЗИЦИ: СТАМБЕНЕ ПРИЛИКЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ СТРАТЕГИЈЕ ЖЕНА У ПОДЕЉЕНОМ ГРАДУ

Стамбене прилике жена са подручја Косовске Митровице базична су детерминанта њихове свакодневице, на основу које и остали сегменти живота добијају јаснију форму. Српско друштво је од периода разарања СФР Југославије прошло кроз различите фазе постсоцијалистичке трансформације. Имајући то у виду, заинтересованост домаћих социолога и антрополога за истраживања свакодневице друштвених актера на самом крају XX века је очекивана, „тим пре што су друштвени, економски и безбедносни ризици постали видљиво деструктивни и уткани у све поре живота друштвених група” (Milovanović 2014, 8). Друштвено-просторни оквир овог истраживања је и даље оптерећен постконфликтном трансформацијом. У стању перманентног страха од избијања нових етничких конфликта на северу Косова и Метохије, а са циљем привремених приштинских власти да тај део територије ставе под потпуну институционалну контролу, претпоставили смо да саговорнице и њихове породице нису спремне на значајнија материјална улагања у опремање животног простора јер половина (50%) саговор-

ница не живи у сопственом стану/кући⁵, а један од разлога за то су присилне миграције током 1999. и 2004. године. Иако саговорнице начелно тврде да су задовољне својим стамбеним приликама и условима живота (осим оних које живе у подстанарском односу), каснији сегменти разговора потврђују да су стамбене прилике у сенци свакодневних егзистенцијалних и безбедносних брига. Испоставља се да су по питању услова живота, одговори остали готово исти, као и у првој фази истраживања.

C1: „Откад сам се удала, живим на северу. Тада нико није говорио о подели града. И даље смо подстанари и то ми тешко пада. Мој муж је Бошњак и никада није био прихваћен ни од Срба ни од Албанаца. Због тога смо, ваљда, увек и остали подстанари.”

C2: „Кад је 2004. бомба пала близу наше куће, морали смо да се преселимо на југ. И ту смо мањина, не знамо језик, али је бар мирније него на северу.”

C3: „Живимо као подстанари још од 1999. године. Док је било бомбардовање, били смо код родбине у Црној Гори. Кад смо се вратили, наша кућа је изгорела. Сад је ту паркинг хотела. Иако мој тата има сва документа, власник хотела никада није хтео ни да прича с њим. Тек последњих неколико месеци су започели преговоре о куповини тог плаца.”

C4: „Дошла сам из Босне на Косово кад сам се удала. Током рата смо били код мојих. Кућа нам је изгорела, па смо после градили нову. Живим на југу, али не знам албански. Због тога немам с ким да попричам. Само сам с мужем, а и он се доста променио. Осећамо се баш сами. У Босни су људи макар причали једни с другима. Овде као да сви само ћуте и мрзе.”

Одговори саговорница указују на различите, али специфичне животне приче, које упућују и на то да услови живота и (не)поседовање некретнине између осталог корелирају са етничком припаданошћу саговорница. Питање узурпираности стамбеног простора деценија-

⁵ „Сопствени стан” у овом контексту не означава формално власништво над некретнином, пошто су прави власници њихови очеви или партнери, већ означава да не живе у подстанарском односу.

ма по окончању етничких сукоба 1998/1999. године, недвосмислено указује на конкретне проблеме са којима се поједини становници Косовске Митровице суочавају. Стамбене прилике, део града у којем се некретнина налази и услови живота корелирају са интеракцијом које саговорнице остварују са особама у свом окружењу. Таква интеракција је ограничена због чега су контакти готово искључиво усмерени на комшијске односе (Milovanović 2018, 22), о чему сликовито говори сведочење једне саговорнице:

C5: „Дружим се са женама из комшилука јер смо све у сличној ситуацији и лакше нам је кад бар мало попричамо. Пошто говорим и српски и албански, увек сам била у добрим односима са свима – одрасла сам тако.”

Истраживање је у оба циклуса показало да припаднице мањинских група у северном делу града исказују нешто већу жељу да остваре интернетички контакт, него што је то случај са припадницама српске етничке групе (Milovanović 2018). Бошњакиње поседују одређене предности које им олакшавају комуникацију (а посредно и интеграцију) у обе већинске етничке заједнице. Њихова припадност исламској религији и традицији културолошки их приближава Албанкама, нарочито у погледу породичних образаца и положаја жене унутар њих. Међутим, активно познавање српског језика омогућава им несметану комуникацију са Србима, чиме се уклања језичка баријера која постоји између Срба и Албанаца. Малобројност Срба и Бошњака на територији са изразитом албанском већином доводи и до међусобног разумевања у различитим областима свакодневице.

Уз одговоре о стамбеним приликама, условима живота и жеље за интернетичким контактима, занимала нас је радна активност саговорница. Од укупног броја саговорница њих дванаест је било активно запослено. Реч је о службеницама, просветним радницама и запосленима у приватном сектору. Остале саговорнице су неактивне у сфери рада или су пензионерке. Имајући у виду специфичност друштвено-просторног оквира истраживања, важност радне активности за индивидуу и њено примарно окружење се повећава јер уз економску стабилност утиче и на превазилажење стресних ситуација, као и потенцијалне друштвене маргинализације (Aritonović 2011). Из тога проистиче да постконфликтна трансформација условљава укидање феномена репродукције сопственог друштвеног слоја (Babović 2009, 13). Социолошка истраживања (Blagojević-Hjuron

2013, 9; Cvejić 2013; Lazić 2013; Vukićević 2023) указују на корелацију незадовољства зарадом и пада животног стандарда друштвених актера, и указује на неопходност преусмеравања сопствених ресурса на неке видове неформалне економије која се одвија у оквиру породичних домаћинстава. Самим тим је економска интеграција жена у директној вези са одржањем континуитета што је могуће уравнотеженијег свакодневног живота. Радно активне саговорнице углавном говоре да су својим послом задовољне, али неке од њих наглашавају одсуство аутономије и простора за креативност у раду. Питање о (не) задовољству послом којим се баве у директној је вези са висином зараде коју остварују, а која по тврдњама саговорница не подмирује у потпуности чак ни њихове основне потребе.

Истраживања (Milovanović 2016; Pavlović 2016, 2022) указују на то да је висока стопа незапослености на Косову и Метохији последица више међусобно повезаних фактора – од гашења радних места у некадашњим индустријским гигантима, попут РМХК „Трепча“, преко етнички обојеног преузимања предузећа (најчешће од стране припадника албанске заједнице), до спорних процеса приватизације. Тај негативни тренд је делимично ублажен развојем специфичног сектора међународних организација и цивилног друштва, који је отворио алтернативне канале запослења. Упркос томе, значајан број људи и даље остаје у стању „пасивно-дефанзивна апатије“, односно у положају тзв. „губитника транзиције“ (Lazić 2011). У том контексту, одговоре наших саговорница о условима живота и задовољству радним ангажовањем треба тумачити кроз призму перцепције сопственог друштвеног положаја у условима постсоцијалистичке и постконфликтне трансформације.

Свакодневица наших саговорница у етнички подељеном граду, осим што је одређена условима становања и економском позицијом, снажно је условљена субјективним осећајем безбедности. Простор у коме живе и крећу се, као и начин на који га перципирају, представља основу сваке друштвене интеракције. Доживљај безбедности неодојив је од питања становања, међуљудских односа и радне ангажованости жена. У том смислу посматране безбедносне околности су као саставни део свакодневице Бошњакиња у Косовској Митровици између два циклуса истраживања. У оба наврата била је присутна општа уздржаност саговорница у сегменту разговора о перцепцији безбедности који је снажно обојен политичким контекстом, идеолошким усмерењем, личним страхом и притиском окружења. Док су неке саговорнице избегавале тему, друге су биле спремне да поделе

искуства, али су одговори били прожети етничким стереотипима и/или утицајем медијских наратива. Лична искуства о доживљеним непријатностима и узнемиравању, као и идентитету починилаца, пружају увид у перцепцију безбедности и безбедносне стратегије жена у овом граду:

C1: „Током рата сам се баш плашила. После рата нисам имала проблема, јер ме људи познају, ово је мој град. Годинама нисам ишла у јужни део града, јер не знам језик. У међувремену се моја млађа ћерка удала и преселила у јужни део. Сада идем код ње у посету.”

C4: „У првим годинама после рата, неколико пута ми се десило да ми Срби добацују на улици јер су мислили да сам Албанка. Није било пријатно. Тога већ годинама нема, али, баш пазим којим улицама се крећем.”

C7: „Живим у јужном делу града, али не говорим албански. У продавницама причам босански, па често мисле да сам Српкиња. Кад виде да не мењам језик, прихвате то и обраћају ми се нормално. Раније смо живели у Бошњачкој махали, али због сталних тензија, бачених бомби и прелаза преко моста, одлучили смо да се преселимо.”

Изјаве саговорница указују на сложене начине на које жене доживљавају и преживљавају безбедносне ризике. Док неке од њих истичу да нису имале директна негативна искуства, готово све наводе опрез као стални пратилац њиховог кретања и понашања. Просторни избори, односно стратегије кретања: избегавање одређених делова града, кретање у пратњи, прилагођавање језика или понашања – показују да безбедност кретања није осигурана. Истакнути су примери жена које су, као припаднице мањинске бошњачке заједнице, изложене ризику како од једне тако и од друге већинске групе, чиме се додатно наглашава њихова рањивост у јавном простору. Перцепција мира у овом контексту не значи одсуство страха, већ живот у околностима у којима се конфликт претворио у нормализовану свакодневицу. Жене у таквом окружењу живе између сећања на насиље, стратегија избегавања и адаптације, уз свест да се њихово кретање и присуство у јавном простору и даље пажљиво одмерава (Pain 2001; Yuval-Davis 2001; Pavlović 2016, Milovanović 2016). Надаље, искуства саговорница указују и на родну димензију насиља. Женама када су саме непримерено до-

бацију други мушкарци, али не и када су у пратњи мушкарца – тј. уврета се усмерава на жену као рањиви симбол припадности „другој” етничкој заједници. Чак и саговорнице које нису директно доживеле непријатности, често индиректно упућују на висок ниво унутрашњег стреса, сталну бригу и осећај изложености туђој процени – како кроз непримерене погледе и коментаре, тако и кроз стални опрез у јавном простору, што корелира са резултатима компатибилних истраживања (Cockburn 2004; Pavlović 2011; Castan Pinos 2016). На тај начин родно мотивисано понижавање постаје етнички кодирана порука. Самим тим, кретање кроз град није слободна индивидуална активност, већ чин који подразумева низ процена и прилагођавања.

Изјаве о психичком замору, као и избегавање појединих тема за разговор, указују на дугорочне негативне ефекте живота у условима трајне тензије. Просторне стратегије попут избегавања „другог” дела града, коришћења неутралног језика или кретања искључиво у (мушкој) пратњи, нису изузетак, већ постају структурни образац постконфликтне свакодневице. Одговори саговорница такође показују да Бошњацине, као припаднице мањинске заједнице, остају симболички и практично незаштићене у оба дела подељеног града. Са једном већинском групом деле религију, са другом језик, али управо та „двострука блискост” истовремено представља „двоструку дистанцу” од обе поменуте групе. У моментима појачаних етничких тензија, већинске заједнице се затварају у сопствене границе, док мањинске, попут бошњачке, остају маргинализоване (Milovanović 2018). Та рањивост није само питање безбедности, већ и резултат дубљег, друштвено утканог искључивања које се репродукује у свакодневним рутинизованим праксама живота.

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ ПОРОДИЧНОГ ЖИВОТА ИЗМЕЂУ ДВА ЦИКЛУСА ИСТРАЖИВАЊА

Етничке сукобе потребно је посматрати као кључни фактор у оквиру истраживања која се спроводе у (пост)конфликтним друштвеним контекстима. У сагласју са постојећим налазима, ово истраживање изнова указује на то да је друштвена улога жене у постконфликтном окружењу често редукована на бригу о члановима породице. Та позиција представља својеврсно огледало идеолошке конструкције у којој се мушкарац, кроз активно учешће у оружаном сукобу, сматра „заштитником” породице. У том идеолошком кључу, жене и мушкарци су представљени као актери исте борбе, који примењују различите, али симболички компатибилне стратегије одржавања

континуитета свакодневног живота. Ипак, постконфликтни период траје знатно дуже од самих ратних дејстава, а улога жене као главне носитељке породичне бриге остаје непромењена, без тенденције преиспитивања у домену приватног живота. Управо зато, неопходно је критички преиспитати одговорности и очекивања која се у постратном окружењу приписују женама унутар породице.

У оквиру овог сегмента рада пажња је, најпре, усмерена на перцепцију саговорница о етнички мешовитим партнерским и брачним односима, а затим и на родитељску и партнерску улогу жене. Испоставља се да је остваривање партнерских веза или егзогамних бракова између припадника српске и бошњачке националности друштвено прихватљивије, него што би то био случај између Срба и Албанаца. Резултати поновљеног истраживања потврђују налазе претходних студија које указују на то да се бракови учесталије склапају између припадника етничких заједница које су међусобно ближе у погледу културних, верских, језичких и историјских одлика. Такође, потврђују и став да је „етничка сегрегација изразито висока између националности које припадају различитим културно-религијским круговима” (Mrđen 2010, 265). Такав образац уједно нуди објашњење због чега је највећи број етнички мешовитих бракова у којима су жене бошњачке националности. Заједничка религија Бошњакиња са припадницима албанске, турске, ромске и горанске заједнице олакшава егзогамију у том правцу, док је у случају српске заједнице пресудан фактор језичка блискост. Управо те димензије културне сличности могу објаснити веће присуство егзогамних бракова код жена бошњачке етничке групе (Milovanović 2016, 153). Ипак, пожељност ендогамних бракова у великој мери је условљена културолошким факторима и присутна је код припадника свих етничких група на посматраном простору. Посебно је снажно одбијање према брачном повезивању са Србима присутно међу косовским Албанцима (Simeunović, Terzić & Milovanović 2020, 152), што нарочито важи за Албанке, које су убедљиво најмање склоне склапању етнички мешовитих бракова (Mrđen 2010, 261). У наставку су изјаве појединих саговорница, које представљају сублимацију њихових ставова о етнички мешовитим партнерским и брачним релацијама:

C1: „Када постоји љубав, све је могуће. Имам пример у породици где је брак Србина и Бошњакиње веома складан. Проблем су често породице које се мешају. У иностранству су такви бракови успешнији јер нема притисака.”

C5: „Док траје љубав, све је у реду. Али не бих волела да се моја ћерка уда за неког друге националности. Историја Балкана је показала да такве везе могу постати разлог за сукоб.”

C7: „Љубав може све, али не овде. Само на неутралном терену такви бракови могу да успеју.”

C12: „Не верујем да такви бракови могу да опстану. Једноставно – не могу.”

C16: „Нисам националиста, али не подржавам такве бракове. Деца из мешовитих бракова имају проблем са идентитетом.”

C19: „Такви бракови ретко опстају. Често се заврше разводом, углавном због верских разлика. Знам за више таквих примера.”

Иако саговорнице, у оба циклуса теренског истраживања, изражавају разумевање и толеранцију за поменуте партнерске и брачне релације, испоставља се да чак и оне саговорнице које имају лично искуство живота у егзогамном браку наглашавају тешкоће одржавања породице у окружењу у којем су националне и верске разлике (пре)наглашене. Иако се може чути о „великој љубави” као аргументу за опстанак брака, чешће се може чути о значају припадности истој религији. Такви одговори указују на свакодневну дубоку укорењеност етничких и верских подела. Саговорнице су у многим случајевима лично познавале људе који живе у етнички мешовитим браковима, али се такве породице и даље доживљавају као изузетак, а ретки бракови који су склопљени након оружаних сукоба најчешће су се распали у неколико првих година.

Осим перцепције партнерских релација, занимало нас је и искуство саговорница о родитељству. Наиме, већ прва помисао о родитељству у постконфликтним друштвеним условима, указује на сложеност те друштвене улоге. Некада патерналистички породични односи, након рата добили су нову, пермисивну форму. Родитељство, код припадница свих етничких група, редуковано је примарно на заштиту безбедности деце. Таква стратегија родитељства својствена је „детецентричном” идеалу васпитања. Како бисмо извели закључке о родитељским релацијама поставили смо питања о носиоцу ауторитета у породици.

C1: „Муж је тај који је увек био строжији. Ја сам гледала да будем блажа, да са децом причам и будем им ближа. Сада су обе удате, имају своју децу. Сада оне разумеју моју бригу.”

C8: „Тата је увек био строжи. Знале смо кад подвикне, мора све да стане. Данас мислим да жене више држе кућу, и више зарађују. Моје другарице и њихови мужеви баш пуштају децу да раде шта хоће. Нема више ко да заведе ред.”

C12: „Ја сам код нас та која све прати. Морам да знам где су, с ким се друже, кад ће кући. Не смем да попустим, видиш какав је град – свашта може да се деси.”

C16: „Тата је био озбиљан човек. Знало се – морамо да слушамо и да учимо. Али мама је била строжа кад је реч о момцима и девојкама, ту није било шале.”

Иако мајке у већини случајева проводе више времена у васпитном раду са децом, то се не може аутоматски тумачити као доказ њиховог породичног ауторитета. У контексту мешовитог патријархалног социо-културног обрасца, карактеристичног за простор Косовске Митровице, свакодневне одговорности подразумевано су додељене женама. Саговорнице потврђују да мајке имају централну улогу у бризи о деци, али такође указују на то да очеви, иако мање присутни у свакодневном васпитном процесу, задржавају право да преиспитују и критикују поступке својих супруга – нарочито у ситуацијама када понашање деце одступа од пожељних норми. Тај „реактивни“ ауторитет оца постаје видљив углавном у кризним или ванредним породичним ситуацијама, чиме се оснажује хијерархијски однос унутар породице. Жене тако остају изложене притиску вишеструке одговорности и истовремено подложне критичности, што указује на неравноправност у партнерским односима и структурну подређеност жене унутар брака. Томе у прилог говоре одговори на питање: „Да ли мислите да неко мора бити ауторитет у породици?”

C7: „Па не мора баш неко да буде главни, али обично јесте – и то мушкарац. Тако је код већине породица које ја знам.”

C13: „Требало би да и отац и мајка имају реч. Али чини ми се да мајке више држе ствари под контролом. Откад је рат стао, жене су некако постале свесније, јаче.”

C16: „Мора неко да буде главни. Код нас је то муж. Ал’ ни сама не знам зашто, кад ништа не ради. Живимо као подстанари, он не мрда. Ја радим, сналазим се како знам. А он, седи у кафани...”

Одговори саговорница у великој мери одражавају њихову старосну доб, образовни ниво и економски статус. Млађе, високообразоване жене чешће говоре о постепеној промени породичне динамике и прерасподели ауторитета, при чему наглашавају све већу укљученост и утицај жена у доношењу одлука. Насупрот томе, саговорнице нижег социоекономског статуса и даље наводе мушкарца као носиоца ауторитета у породици – мада истовремено исказују сумњу у оправданост такве позиције. Урбано порекло саговорница такође се показало као важан предуслов њихових ставова. Управо код Бошњацина, као припадница мањинске, али претежно популације урбаног порекла у оба дела града, урбани идентитет долази до изражаја у промишљању динамике породичних односа. Уочавамо појаву „дељеног ауторитета”, где супружници заједно доносе породичне одлуке, али уз ограничену самосталност жене, која и даље осећа потребу да се консултује са супругом, чак и у погледу основних свакодневних активности. Та измењена форма патријархалности, присутна у постратној нуклеарној породици у урбаном окружењу, указује на спору и постепену трансформацију родних односа у оквиру породице, који се мењају „споро и готово неприметно” (Milić 2004, 316).

Свакодневне обавезе значајно утичу на динамику супружничких односа, односно на то како доживљавају блискост и комуникацију са партнером, у односу на периоде пре оружаног сукоба. Одговори показују да теме разговора међу партнерима и даље доминантно обухватају децу и свакодневне породичне бриге, што указује на рутину брачне комуникације. Поједине саговорнице описују осећај све израженије партнерске дистанце у браку, одсуство заједничких активности, док се код малобројних саговорница у одговорима даље осећа терет односа у вертикално проширеној породици, нарочито у контексту родне и генерацијске подређености. Најекстремнији пример је поновљено сведочење саговорнице која говори о притиску због одсуства мушког наследника, што указује на дубоко укоренење патријархалне вредности у којима „наставак породичног стабла” има статус централне породичне теме (Yuval-Davis 1997). Иако ретко отворено, саговорнице посредно потврђују да су готово подједнако рат и постратне године живота у стању „ни рата ни мира” оставиле не-

пријатан траг на партнерске односе, па уместо да говоре директно о браку, већина се радије осврће на децу, дом и посао.

Анализа партнерских односа и породичног ауторитета осветљава сложену природу породичне динамике у постконфликтном урбаном контексту, у којем традиционалне улоге не нестају, већ се прилагођавају новим околностима. Иако се на први поглед чини да се партнерске и родитељске улоге прилагођавају новим друштвеним условима, резултати упућују на дубоку укорењеност родних стереотипа и перзистентност патријархалних образаца. Женска свакодневица, ма колико се наизглед осавремењивала, остаје структурно везана за бригу о породици, емотивну логистику и тихо балансирање унутар брачних односа. Присуство „дељеног ауторитета” у породици не подразумева равноправност, већ чешће прикрива асиметричну одговорност жена. У том смислу, породица у постконфликтној Косовској Митровици остаје оквир континуитета, унутар којег се промене одвијају споро, а нове улоге жена граде се на темељима ранијих ограничења. Иако је присутан извесни степен нормализације и прилагођавања, те промене се примарно односе на функционалну, а не на структурну трансформацију породичног живота.

КАРАКТЕРИСТИКЕ СЛОБОДНОГ ВРЕМЕНА ЖЕНА У ПОДЕЉЕНОМ ГРАДУ

Свакодневица друштвених актера у постконфликтним условима у великој мери је ограничена како временски тако и просторним могућностима. Слободно време, као потенцијално аутономан део дана, ни у овом контексту није изузетак. У савременим друштвима слободно време је све више предмет потрошачке културе, у којој појединци имају (претпостављену) слободу да бирају како ће га провести (Koković 2005). Међутим, у друштвима која су истовремено постконфликтна и структурно нестабилна, као што је Косовска Митровица, та „слобода избора” је ограничена и неједнако распоређена, нарочито када су у питању жене.

Резултати нашег истраживања показују да су жене често економски зависне, што утиче на њихову могућност да своје слободно време користе активно и самостално. Док би слободно време требало да служи испуњавању личних потреба и жеља, код већине саговорница оно се своди на кућне активности, повремене изласке у близини дома или потпуно пасивно провођење времена. Недостатак садржаја у граду, финансијска ограничења и безбедносна перцепција окружења директно утичу на то да слободно време нема карактер

изборне, већ углавном условљене активности, о чему сведоче одговори саговорница:

C8: „И даље, годинама након рата, на северу града жене много више излазе, и младе и удате. Кафићи су пуни. На југу углавном мушкарци седе по локалима. Драго ми је што живим на северу – могу сама да прошетам, изађем с другарицама.”

C15: „И даље читам и пишем песме. Поново сликам, откако сам у пензији. Али не тако често. Немам пара да редовно купујем боје и платна.”

C20: „Највише волим да гледам филмове и кувам. Тако проводим слободно време. Знам Албанке које би могле по цео дан да седе у једној соби и пију чај. То им је најдража активност.”

Искази саговорница указују на разноликост у начинима провођења слободног времена, при чему су ови избори у великој мери условљени узрастом, брачним и економским статусом, као и етничком припадношћу. Млађе саговорнице, нарочито оне из северног дела града, чешће говоре о већој слободи кретања, дружењима и партнерским односима, док жене средњих и старијих година више помињу кућне активности, креативне радове у приватности дома или повремене излете, често у друштву пријатељица. Посебно је интересантна појава упоређивања сопственог начина живота са стилем живота жена из других етничких група или из других делова града, што указује на важну улогу просторне и културне локације у доживљају „нормалног” слободног времена. Иако мањи број жена извештава о аутономним и испуњавајућим слободним активностима, већина показује или одсуство задовољства или одсуство избора у вези са начином на који то време проводи. Радна неактивност код неких жена не значи и више квалитетног слободног времена, већ напротив – осећај принуде и ограничења. Тиме се потврђује да слободно време, као и остали аспекти свакодневице, није неутрална категорија, већ подложна друштвеним, економским и културним условљавањима. Резултати указују на истовремено присуство два аспеката женске свакодневице: с једне стране јавља се слика еманциповане жене, која настоји да превазиђе традиционална ограничења, док с друге стране истрајавају патријархални обрасци у окружењу које не пружа довољну подршку за њену личну и друштвену афирмацију. Простор-

не, културне, економске и безбедносне специфичности града делују као контекст у коме се сучељавају тежње за променом и прихватање наметнутих друштвених образаца. Ова напетост, присутна у искуствима и изразима саговорница, одсликава комплексност друштвеног положаја жена у подељеном урбаном окружењу.

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК

Овај рад представља део резултата поновљеног теренског истраживања које је имало за циљ разумевање свакодневице жена бошњачке националности у контексту постконфликтних етничких односа у Косовској Митровици, као етнички подељеног града. Добијени подаци указују на вишеструке изазове са којима се сусрећу Бошњакиње и њихове породице, а који, иако специфични за посматрану заједницу, рефлектују шире структурне проблеме присутне међу припадницама свих етничких група у том граду. Ако рутину посматрамо као кључну одлику свакодневице, онда је безбедност, односно осећај одсуства безбедности, њена основна координата у друштвено-просторном контексту Косовске Митровице (Milovanović 2016, 2018; Pavlović 2020, 2022; OSCE 2018a, 2018b; Borch 2017). У раду су анализирани услови живота и рада, перцепција безбедности, перцепција партнерских и породичних релација, као и начини на које жене организују слободно време у описаним социокултурним околностима.

Усмеравање пажње на поједине сегменте животних прича припадница бошњачке заједнице омогућава увид у комплексну улогу етничке припадности као важне одреднице друштвеног положаја поменутих жена. Припадност етнички мањинској групи, у овом случају бошњачкој, испоставља се као значајан фактор маргинализације. Наше саговорнице описују осећај незаштићености, неповерење у институције, као и бројне препреке при запошљавању и решавању стамбених питања. Из њихових одговора извире и замор од друштвенополитичких тензија које трају деценијама. Иако не говоре директно о намери да напусте Косовску Митровицу, саговорнице показују извесну дозу песимизма и недостатак вере у позитивне друштвене промене. Снажно изражена потреба за стабилношћу и континуитетом свакодневице, типичним за мирнодопска друштва, у контрасту је са реалношћу у којој поменуте жене живе.

На основу анализе, запажа се да су економска стабилност и осећај безбедности приоритети свакодневног живота свих испитаних жена, али да су Бошњакиње у специфично неповољном положају јер

су изложене вишеструким, често супротстављеним, очекивањима и притисцима од стране већинских заједница на поменутом подручју. Иако су многе од њих највише пажње посветиле темама родитељства и брака, управо те изјаве указују на одсуство родне равноправности и доминантну улогу традиционалних, патријархалних образаца у организовању породичног живота. Ставови саговорница старије старосне доби, који промовишу мудрост и тактичност као женске особине, говоре о дубоко укоревљеним нормама које се преносе генерацијски. Ипак, истраживање указује и на дискретне, али значајне помаке у правцу оснаживања (млађих) жена. Иако традиционалне родне улоге нису сасвим доведене у питање, присутна је свест о неопходности економске самосталности и већој видљивости жена у ширим оквирима друштвеног живота. Реч је о постепеној, често неприметној трансформацији која се одвија упркос отпору (мушких) укућана и објективним социополитичким кризама. Истовремено, патријархални односи моћи показују висок степен адаптивности, нарочито у кризним ситуацијама. Док се неки аспекти родних норми мењају, институционални и политички оквири подршке женама нису довољно развијени да прате те промене (Blagojević-Hjason 2013; Rees & Chinkin, 2016; Milovanović 2016).

Истраживање такође открива да свакодневни живот жена у постконфликтним условима и даље у великој мери обележавају последице етничких конфликта. Упркос површној интернетничкој коегзистенцији, дубоке поделе и недостатак поверења и даље обликују међуљудске односе (Milovanović 2018; Simeunović-Bajić, Terzić & Milovanović 2020). Бошњаци, упркос жељи за интеграцијом, у извесној мери страхују од реакција које њихова етничка припадност може изазвати у заједницама са дуготрајним међусобним анимозитетом. На крају, и поред извесног залагања међународне заједнице, нема назнака да ће до суштинске друштвене интеграције заиста и доћи у неко догледно време (OSCE 2018a, 2018b). Уместо тога, расте емиграција, нарочито међу младима из мањинских заједница, у потрази за бољим условима живота (UNDP 2020). Политичке тензије, све учесталији инциденти на северу покрајине и погоршање односа између званичног Београда и Приштине доприносе утиску да је мултикултурализам на простору подељеног града и даље неостварив циљ.

Ово истраживање има и неколико значајних ограничења. Обухвата релативно мали узорак жена бошњачке етничке припадности, што утиче на могућност уопштавања налаза. Осим тога, истраживање је фокусирано искључиво на један град, који је уједно једини етнич-

ки подељени град на Косову и Метохији. Следствено томе, резултати нису нужно применљиви на друге делове покрајине. Такође, с обзиром на осетљивост теме, постоји могућност да су саговорнице у неким одговорима биле уздржане или да су приликом одговарања на питања одређене друштвено пожељне ставове стављале у први план. Будућа истраживања могла би укључити и поређење са женама из других етничких заједница, као и проширење узорка у различитим деловима Косова и Метохије. Упркос наведеним лимитацијама, ово теренско истраживање представља допринос разумевању свакодневице жена у нестабилним друштвенополитичким условима једног етнички подељеног града.

Литература

- Aritonović, Ivana. 2011. „Sfera rada i potrošačka kultura kao elementi rekonstrukcije svakodnevnog života žena na severu Kosova i Metohije.” *Baština* 30: 257–269.
- Aritonović, Ivana. 2010. „Neki uzroci i posledice društvenih sukoba na Kosovu i Metohiji.” *Baština* 28: 323–345.
- Babović, Marija. 2009. *Postsocijalistička transformacija i socio-ekonomske strategije domaćinstava i pojedinaca u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Björkdahl, Anika & Ivan Gusic. 2013. “The divided city – a space for frictional peacebuilding.” *Peacebuilding*, 1(3): 317–333.
- Blagojević, Marina. 1995. „Nauka i pol: obrasci svakidašnjeg života.” *Sociologija* 34(2): 243–257.
- Blagojević-Hjerson, Marina. 2013. *Rodni barometar u Srbiji: Razvoj i svakodnevni život*. Beograd: Program UN.
- Borch, Signe. 2017. “In ‘no man’s land: the im/mobility of Serb NGO workers in Kosovo.” *Social Identities* 23(4): 478–492. <https://doi.org/10.1080/13504630.2017.1281470>
- Castan Pinos, Jordi. 2016. “Mitrovica: A city (re)shaped by division.” In *Politics of Identity: Ethnic Nationalism and the Future of Nations*, edited by Stian Hansen & Steen Marcussen, 142–158. Routledge.
- Cockburn, Cynthia. 2004. *The Line: Women, Partition and the Gender Order in Cyprus*. London: Zed Books.
- Cvejić, Slobodan. 2013. *Korak u mestu: Socijalna uključenost i neformalna ekonomija u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.

- Derens, Žan-Arno. 2009. *Kosovska zamka*. Beograd: HESPERIA.
- Grabeljšek, Dragana, Slavenko Damjanović, Snežana Jovanović & Maja Kosić-Kovačević. 1994. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini – Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije*, knjiga I. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Grabeljšek, Dragana, Maja Kosić-Kovačević, Slavenko Damjanović, Božo Grbić & Snežana Radenković. 1994. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini: Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije*, knjiga III. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Grabeljšek, Dragana, Maja Kosić-Kovačević, Slavenko Damjanović, Božo Grbić & Snežana Radenković. 1994. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1971. godini: Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije*, knjiga II. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Gusic, Ivan. 2020. "Contesting Postwar Mitrovica." In *Contesting Peace in the Postwar City*, 145-91. Cham: Palgrave Macmillan.
- Hondus, Patrick. 2007. „Mogu li Srbi i Albanci živeti zajedno?" *Bezbednost Zapadnog Balkana* 4: 4-12.
- Jansen, Stef. 2005. *Antinacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Koković, Dragan. 2005. *Pukotine kulture*. Novi Sad: Prometej.
- Kotek, Joel. 1999. "Divided cities: The invisible frontiers." In *City Limits: The Urban Frontier in Perspective*, edited by Aleksandar Pavlowitch & Keith Johnson, 228-229. London: Routledge.
- Lazić, Mladen. 2011. *Čekajući kapitalizam: Nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik.
- Milić, Anđelka. 2004. Transformacija porodice i domaćinstva – zastoj i strategija preživljavanja. U *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa – svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, prir. Anđelka Milić, 317-347. Beograd: ISI FF.
- Milovanović, Ivana. 2014. Svakodnevica žena u postratnoj porodici – slučaj severa Kosova i Metohije. *Sociološki godišnjak* 9: 1-22.
- Milovanović, Ivana. 2015. Svakodnevica žena u prisilnoj tranziciji društvenog (urbanog) prostora. U *Društvo i prostor*, prir. Predrag Milenković i dr., 456-475. Novi Sad.
- Milovanović, Ivana. 2016. *Postkonfliktno društvo i svakodnevica žena*. Beograd: Čigoja štampa; Leposavić: Institut za srpsku kulturu.
- Milosavljević, Saša, Jovo Medojević & Aleksandar Valjarević. 2023. „Changes in the ethnic structure of the population of AP Kosovo and Metohija settlements 1948-2022." *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, 103 (1): 237-256.
- Milovanović, Ivana. 2018. "Some characteristics of interethnic contacts of

- women in a post-war divided city – Kosovo case." *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 38(5): 17–55.
- Mrđen, Srđan. 2010. „Etnički miješani brakovi na prostoru bivše jugoslavije, 1970–2005. godine." *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 131: 255–267.
- Pain, Rachel. 2001. "Gender, Race, Age and Fear in the City." *Urban Studies* 38(5–6): 899–913.
- Pavlović, Aleksandar. 2011. „Bezbednosni rizik kao faktor prostornih strategija stanovnika severnog dela Kosovske Mitrovice." *Baština* 31: 297–321.
- Pavlović, Aleksandar. 2016. „Svakodnevni život stanovnika Severne Kosovske Mitrovice." Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Pavlović, Aleksandar. 2020. „Svakodnevica Srba u severnoj Kosovskoj Mitrovici u uslovima nedefinisanog institucionalnog statusa." *Baština* 50: 461–480.
- Pavlović, Aleksandar. 2022. „Srbi u Kosovskoj Mitrovici: kontinuitet „zarobljene“ svakodnevice." *Baština* 57: 391–408.
- Proković, Dušan. 2022. „Podela Kosova i Metohije: Realnost ili zabluda?" *Vojno delo* 74 (2): 55–74.
- Rees, Margaret & Christine Chinkin, C. 2016. "Exposing the gendered myth of post-conflict transition: The transformative power of economic and social rights." *NYU Journal of International Law and Politics* 48(4): 1211–1226.
- Simeunović-Bajić, Nataša, Aleksandra Terzić & Ivana Milovanović. 2020. „Inter-ethnic marriages among antagonistic nations: Positive media discourse about Albanian women and Serbian men." *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijic SASA* 70(2): 145–161.
- Vukićević, Jelena. 2023. „Biti uspešan u Srbiji: Tumačenja individualnog društveno-ekonomskog uspeha u kontekstu postsocijalističke društvene transformacije." *Antropologija* 23(1): 25–45.
- Vukoičić, Dragana & Milica Milinčić. 2020. "Kosovska Mitrovica as Two Parallel Cities in the Twenty-First Century." In *Spatial Conflicts and Divisions in Post-socialist Cities*, edited by Vladimir Mihaylov. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-61765-3_4
- Yuval-Davis, Nira. 1997. *Gender and Nation*. London: Sage.
- Zdravković, Helena. 2005. *Politika žrtve na Kosovu*. Beograd: Srpski genealoški centar.

Извори

- Agencija za statistiku Kosova – ASK. 2018. Popis stanovništva 2011. godine. Dostupno na <https://ask.rks-gov.net>

- Agencija za statistiku Kosova – ASK. 2024. Popis stanovništva 2024. godine. Dostupno na <https://ask.rks-gov.net>
- OSCE. 2018a. *Municipal Profile Mitrovica: Mitrovica North*. OSCE – Organization for Security and Cooperation in Europe. https://www.osce.org/files/f/documents/3/9/122119_1.pdf
- OSCE. 2018b. *Municipal Profile Mitrovica: Mitrovica South*. OSCE – Organization for Security and Cooperation in Europe. https://www.osce.org/files/f/documents/5/3/122118_1.pdf
- Savezni zavod za statistiku Jugoslavije. 1991. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1991. godini: Stanovništvo po opštini stalnog stanovanja prema nacionalnoj pripadnosti, polu i mestu rođenja*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- United Nations Development Programme – UNDP. 2020. *Youth challenges and perspectives in Kosovo: A report from the Kosovo Youth Study*. Pristina: UNDP. Retrieved from <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ks/YouthChallengesandPerspectivesinKosovoENG.pdf> (03.04.2025).

Примљено/Received: 11. 05. 2025.

Прихваћено/Accepted: 28. 08. 2025.